

Документи щодо створення та наукової діяльності Кабінету-музею антропології та етнології імені Ф. К. Вовка

Леся Іващук,
молодший науковий
співробітник НБУВ

Представлена робота описує джерела інформації про заснування та діяльність Кабінету-музею антропології та етнології імені Ф. К. Вовка. Приділено увагу шести групам документів: з приводу заснування Кабінету-музею антропології та етнології імені Ф. К. Вовка; ті, що стосуються науково-дослідної діяльності музею; документи щодо поповнення музею; група документів, присвячена бібліографії музею; науково-дослідна діяльність співробітників музею; документи господарської діяльності музею.

Ключові слова: Кабінет-музей антропології та етнології імені Ф. К. Вовка, архівні матеріали, Всеукраїнська академія наук (Національна академія наук України).

Кабінет (а пізніше Музей) антропології та етнології імені Ф. К. Вовка при Всеукраїнській академії наук у 1920—1930-х роках — єдина інституція з таким обсягом робіт (антропологія, палеонтологія та етнографія) не тільки на території УСРР, а й всього півдня Радянського Союзу. Історія кабінету вражає відданістю науково-дослідній діяльності його співробітників.

Перевезені з Петрограда бібліотека та архів професора Федора Кіндратовича Вовка, видатного українського антрополога, етнографа, археолога стали основою фондів Музею антропології та етнології імені Ф. К. Вовка, що був заснований при ВУАН 29 березня 1921 року. Разом з відділами антропології, палеоантропології, етнології та книгозбірнею він підпорядковувався Спільному зібранню УАН. Очолив музей учень Федора Кіндратовича О. Алешо, по смерті якого в 1922 році директором музею став А. Носов. Зусиллями працівників музею здійснено ремонт приміщень, розгорнуто експозицію, проведено ряд експедицій зі збирання етнологічних матеріалів. Книгозбірня музею поповнилась бібліотекою О. Алешо, подарованою його вдовою. Відділ антропології працював над підготовкою підручника з антропології та бібліографії антропологічної літератури. Тут відбувалися практичні заняття студентів київського Археологічного інституту, було розгорнено наукову працю на місцях. У своїй дослідній праці кабінет-музей поділявся на дві секції — спеціальної антропології та передісторії. У галузі антропології кабінет зібрав численні антропометричні матеріали, що стосувались українців, а також національних меншин УСРР та прилеглих країн (наприклад, євреїв, болгар, греків, кримських татар тощо). За період свого існування кабінет надрукував низку розвідок про окремі групи української людності та інших народностей і опрацював зібрані матеріали до вивчення українського антропологічного типу (українці Полтавщини).

У галузі передісторії кабінет мав єдину за значенням наукову збірку матеріалів до вивчення найдавніших діб людської культури в Україні. За найголовніше завдання своєї праці в передісторичній галузі його співробітники ставили: поповнення прогалин у вивченні української передісторії, виявлення нових передісторичних культур і вивчення техніки доби каменю. Його передісторичні експозиції, зібрані під час експедицій, складались з багатьох тисяч примірників.

Йдучи шляхом, що його вказав покійний академік Ф. Вовк — найвидатніший представник французької¹ антропологічної школи на Сході Європи, — кабінет залучив до своєї дослідної роботи широкі кола периферійних робітників, що працювали за методами кабінету.

Всі ці події засвідчує ряд документів: матеріали з архівів Інституту рукопису НБУВ, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України (ІМФЕ); Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО); Центрального державного архіву громадських об'єднань (ЦДАГО). Також доповнили загальну картину "Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН у Києві" [2, с. 23—25], "Звідомлення ВУАН за 20-ті роки" [3, с. 14—15; 4, с. 31—35; 5, с. 22—27; 6, с. 9—10; 7, с. 131; 33, арк. 1; 39, с. 13—18; 40, с. 32—33] та наукові праці О. Гуржія та М. Парахіної, А. Теодоровича, О. Франко, В. Тиндик, Г. Скрипник [1, с. 76—90; 41, с. 110, 111; 42; 43; 44].

1. Перша група документів — з приводу заснування Кабінету-музею антропології та етнології імені Ф. К. Вовка.

У збірнику праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН 12 серпня 1918 року академік М. Кашенко в записці до Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН виклав програму організації музею [2, с. 23—25]. У листі С. Єфремова та П. Стебницького до Комісії щодо утворення УАН йдеться про рукописну і колекційну спадщину професора Ф. Вовка [31, арк. 3]. П. Стебницький як душеприкажчик небіжчика ще раз написав листа А. Кримському з приводу спадщини професора Ф. Вовка з проханням, щоб Академія наук утримала майно Ф. Вовка в своєму будинку, при основній організації Академії, до утворення тих інституцій, при яких можна буде найкраще здійснити заповіт вченого [36, арк. 1]. В інвентарній книзі антропологічного матеріалу кабінету вказано про факт заснування Музею антропології та етнології імені Ф. К. Вовка при УАН у безпосередньому віданні її Спільного зібрання та обрання учня прославленого професора О. Алешо керівником музею, а А. Носова та А. Онищука — його постійними співробітниками [18, арк. 1, 2]. У листі О. Алешо до Спільного зібрання Академії щодо організації музею вказано дату передачі книгозбірні та наукових матеріалів, перевезених із Петербурга до Києва, залишених за заповітом професора Федора Кіндратовича Вовка — 20 березня 1921 року [17, арк. 1—2].

2. Друга група документів, що стосуються науково-дослідної діяльності музею — це звідомлення УАН.

У "Короткому звідомненні про діяльність Української Академії наук за 1919—1924-ті рр." та "Звідомненні про діяльність ВУАН за 1921 р." Кабінет згадується одним реченням: зібрав надзвичайно цінні колекції з матеріальної етнографії [40, с. 32—33; 3, арк. 10]. У "Звідомненні ВУАН за 1923 р." та "Звідомненні УАН за 1924 р." викладено вже детальнішу інформацію про Кабінет. Повідомлення складається з трьох розділів. Перший висвітлює діяльність антропологічного відділу музею, другий — діяльність відділу етнології, третій — діяльність бібліотеки Музею імені Ф. К. Вовка. Безпосередньо завідував антропологічним відділом сам керівник музею А. Носов, який змінив померлого О. Алешо. Також згадувалось про активну співпрацю відділу з Комісією краєзнавства при ВУАН, як секції антропології [4, арк. 23; 5, с. 23]. У "Звідомненні ВУАН за 1925 р." діяльність Антропологічно-етнологічного музею імені Ф. К. Вовка подано всього лише в загальному огляді. У звітному 1925 році заінвентаризовано рухоме майно Академії. Серед загальних цифр є сума кількості книг музею — 4570 томів. Указано, що за 1925 рік під керівництвом двох своїх керівників (А. Носова та

¹ У роки урядових переслідувань Ф. Вовк, який брав активну участь у роботі київської Громади, змушений був надовго виїжджати за кордон. Вивчав етнографічні матеріали в різних країнах. З 1887 року оселився у Парижі, де студіював антропологію, порівняльну етнографію й археологію.

А. Онищука) кабінет-музей дуже розрісся, тож Академія наук дала кожному відділу велику автономію. В розділі "Управа академії наук" зазначено, що управа клопоталась перед місцевою владою про передачу академії будинків, потрібних для розміщення в них наукових установ, зокрема Музею антропології та етнології [29, с. 14, 21]. У "Звідомленні УАН за 1926 р." та "Звідомленні ВУАН за 1927 р.", а також в "Короткому звідомленні про діяльність установ ВУАН за 1928 р." зазначалось, що Кабінет-музей не мав свого власного приміщення, а мусив тимчасово розміщувались у будинку Всенародної бібліотеки; керував відділом антропології та етнології А. Носов, і це була єдина штатна посада антропологічного відділу на той час [6, с. 61; 7, с. 24; 38, с. 13, 15]. Про склад музейного зібрання, зосібна Відділу етнології Музею антропології та етнології, йдеться в записці Кабінету антропології імені Ф. К. Вовка. Вказано місце розташування Відділу — бульвар Шевченка, будинок № 14 [33, арк. 1, 3], де був спеціальний музей.

У звіті Музею антропології та етнології імені Ф. К. Вовка при ВУАН за перше півріччя 1921 р. названо структуру організації: три спеціальні відділи — антропології, палеонтології (або доісторії), етнології (або етнографії) і четвертий — загального характеру, що складався з бібліотеки² та архіву [11, арк. 1—3, 5]. У звіті С. Дзбановського, який виконував обов'язки бібліотекаря, міститься інформація про склад та науково-дослідну роботу книгозбирання Кабінету-музею [34, арк. 1—3]. У протоколі допиту співробітника Кабінету М. Рудинського дано доволі детальну характеристику науково-дослідної діяльності музейної установи [48, арк. 20]. В одному з протоколів Спільного зібрання ВУАН від 2 червня 1924 р. вказано, що у відповідь на клопотання Етнологічного музею імені Ф. К. Вовка було вирішено при розподілі коштів урахувати потреби музею, але не зазначалось, на яку суму [25, арк. 1].

Серед матеріалів фонду ВУАН (ф. Х) ІР НБУВ зберігаються відомості про заснування етнографічного музею або музею народознавства при Кабінеті-музеї антропології та етнології імені Ф. К. Вовка [37, с. 213—215]. Серед документів вищих органів радянської влади 20-х років можна знайти відомості про Кабінет. Зокрема, у Висновках обслідування ВУАН Комісією Наркомату робітничо-селянської інспекції УСРР за 1925 рік серед пропозицій названого органу було вказано надати для Кабінету-музею антропології та етнології окреме приміщення, а також доручити ВУАН реорганізувати його в окремий інститут на власному бюджеті при Академії [45, арк. 368—375]. Тож 30 березня 1925 року Спільним зібранням Всеукраїнської академії наук було затверджено статут Музею антропології та етнології імені Ф. К. Вовка [27, арк. 1]. У Висновках розпорядчого засідання Укрнауки щодо затвердження додаткових штатних керівних посад установ ВУАН було ухвалено увести до відділу етнології Кабінету антропології одного співробітника [47, арк. 82—83].

3. Матеріали щодо поповнення експонатами музейної колекції містяться у фондах Кабінету-музею та Ф. Ернста (ІМФЕ), а також Х фонді ІР НБУВ. Зокрема, у матеріалах за 1921 рік йдеться про передачу більше 20 експонатів до кабінету різними особами: Я. Степаненком (2), В. Каравасвим (3), М. Макаренком (4), А. Онищуком (5), Д. Демущиким (6), Л. Чикаленком, Л. Шульгиною [16, арк. 1—12]. Названо шляхи поповнення музею ще в ряді документів, зокрема в 1924 році до музею було передано речі та етнографічні колекції з музею Київського наукового товариства, Історичного музею імені Т. Г. Шевченка, Археологічного комітету ВУАН, від Студентської секції Краєзнавчої комісії ВУАН, з Пролетарського музею. Починаючи з 1925—1926-х років, багато допомогли музеєві Всеукраїнське етнографічне товариство та Звенигородський музей [33, арк. 3].

4. Наступна група — друковані видання Кабінету-музею.

1. Антропологія. Річник кабінету. 1927. — К. : Видання Кабінету антропології імені Ф. К. Вовка ВУАН, 1928. — Ч. 1. — 195 с.

² Доречно зазначити, що музею була передана бібліотека професора Федора Вовка, яка сприяла його плідній роботі. Поповнення цієї книгозбірні з 1921 року йшло за кількома напрямками: придбання вітчизняних періодичних видань, книг, заміна дефектних примірників, отримання новітньої загальносоюзної і закордонної літератури. Загалом за 1921—1924 рр. до бібліотеки надійшло 852 книги. Її зібрання практично були доступними усім, хто цікавився антропологією, етнологією, палеонтологією тощо [1, с. 77, 82].

2. Антропологія. Річник кабінету. 1928. — К. : Видання Кабінету антропології імені Ф. К. Вовка ВУАН, 1929. — Ч. 2. — 300 с.

3. Антропологія. Річник кабінету антропології. 1929. — К. : Видання Кабінету антропології імені Ф. К. Вовка ВУАН, 1930. — Ч. 3. — 272 с.

4. Антропологія. Річник кабінету антропології. 1930. — К. : Видання Кабінету антропології імені Ф. К. Вовка ВУАН, 1931. — Ч. 4. — 274 с.

5. Бюлетень Кабінету антропології та етнології імені Хв. Вовка. — К., 1925. — Ч. 1. — 45 с.

6. Ніна Заглада. Матеріали до етнології. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля. — К. : [б. в.], 1929. — Ч. 1. — 12 с.

7. Матеріали до етнології. С. Старосілля. — К. : [б. в.], 1931. — Ч. 3. — 198 с.

8. Матеріали до етнології. Світлій пам'яті Хведора Вовка, з нагоди десятиріччя смерті 1918—1928. — К. : [б. в.], 1929. — Ч. 2. — 227 с.

9. Мізин І. Визначніші серії кістяних виробів Мізинської палеолітичної стації в освітленні Федора Вовка / під ред. М. Рудинського / Кабінет антропології імені Ф. Вовка. — К. : [б. в.], 1931. — 66 с. (з портретом Ф. Вовка).

10. Шульгина Л. С. Пасічництво (програми до збирання матеріалів) / Л. С. Шульгина // Зб. Іст.-Філол. Від. (Праці Кабінету Антропології та Етнології імені Хв. Вовка). — К., 1925. — № 23. — Вип. 1. — 70 с.

5. Документи, в яких згадується науково-дослідна діяльність співробітників Кабінету. В доповідних записках відділу етнології Кабінету імені Ф. К. Вовка (1921—1924) подаються докладні відомості про призначення та звільнення наукових кадрів установи [12, арк. 2, 3; 20, арк. 1; 23, арк. 1; 28, арк. 1]. У звітах, планах роботи і кошторисах витрат Музею етнології на 1933 рік містяться виробничі плани Л. Шульгиної та Н. Заглади поквартально, списки виставок і фільмів поквартально [9, арк. 1—19]. Інформація про наукові відраження співробітників по регіонах України, а також зміни статуту музею наводиться у протоколах засідань Спільного зібрання УАН від 1921—1922 рр. [19, арк. 16; 21, арк. 1; 22, арк. 2; 24, арк. 1; 26, арк. 1; 27, арк. 1; 32, арк. 1]. У матеріалах планування наукової роботи окремих співробітників кабінету на 1929—1930 рр. уміщено план роботи Л. С. Шульгиної та Ю. Ю. Павловича [10, арк. 1, 2, 3].

6. Матеріали щодо господарської діяльності Кабінету-музею. У фонді Кабінету-музею (ф. 43) при ІМФЕ містяться важливі матеріали щодо господарської діяльності цієї та інших установ та комісій при ВУАН, як науково-дослідних інститутів Всеукраїнської академії наук. Зокрема згадуються бібліотека Археологічного комітету при ВУАН, а також науковий архів Інституту історії матеріальної культури ВУАН за 1852—1933 роки [9, арк. 1—99]. У матеріалах про підготовку довідника "Наука и научные работники СССР" містяться листи, анкети до кабінету від Комісії з підготовки цього довідника за 1924—1927 роки [8, арк. 1—12]. Також тут можна знайти картки антропометричних досліджень населення України [15, арк. 1—22]. У фондах знаходяться матеріали історичного, етнографічного характеру та бібліографія видань цієї тематики за 1555—1927 рр. [13, арк. 1—45]. Інвентарна книга антропологічного матеріалу Кабінету антропології імені Ф. К. Вовка (1921—1935) зберігає записи про 4272 одиниць документів, що стосуються діяльності кабінету [14, арк. 1—43]. Один з них — клопотання завідуючого Кабінетом А. Носова до Наукового комітету НКО УСРР щодо видання періодичного органу Кабінету "Бюлетень Кабінету антропології та етнології імені Хв. Вовка"³ [46, Арк. 124—125].

У 1928 році при Раді ВУАН працювало вісім установ, серед них Кабінет антропології та етнології імені Ф. К. Вовка. Проте все нагальнішою стала потреба поділу Кабінету

³ Метою інформувати громадськість про надання Кабінету-музею виникла необхідність у створенні його власного періодичного органу. 1925 р. побачило світ перше число "БЮЛЕТЕНЯ Кабінета антропології та етнології ім. Хв. Вовка". Опубліковані в ньому матеріали висвітлювали діяльність краєзнавчих музеїв УСРР, що мало принципове методично-організаційне значення для їх функціонування та розвитку.

антропології та етнології на дві установи, що вже кілька років було неофіційно здійснено. Тому було ухвалено Кабінет антропології зарахувати до II відділу і запобігти дублюванню їхньої роботи, Кабінет і Музей етнології приєднати до I відділу і організаційно об'єднати їхню роботу з Етнографічною комісією, щоб запобігти паралелізму [35, арк. 1]. Кабінет-музей, який і так назав за 1928 року значних структурних змін, увійшов до складу Всеукраїнського музейного містечка. Як зазначалось в архівному документі, він мав "знайти своє місце як база для відділу соціалістичного будівництва" [30, арк. 7].

Сьогодні унікальні зібрання кабінету знаходяться в Національному музеї історії України. Його співробітниця В. Тиндик в своїй статті цілком слушно наголошує, що значну частину етнографічної колекції музею (близько 2 тис. од.) становлять матеріали, що були передані в 1936 році від Музею антропології та етнології імені Ф. К. Вовка [43, с. 117], — першого наукового осередку, що відіграв велику роль у розвитку етнології в Україні упродовж двадцятих — початку тридцятих років минулого століття.

Список використаної літератури

1. *Гуржій О. І.* Етнологічні осередки України в 20-х — на початку 30-х років ХХ ст.: нарис діяльності / О. В. Гуржій, М. Б. Парахіна — К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. — 248 с.
2. *Кашенко М. Ф.* Записка до Комісії для вироблення законопроекту з викладом програми організації Музею антропології та етнології при УАН (12 серпня 1918 р.) / М. Ф. Кашенко // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН у Києві. — К., 1919. — С. 23—25.
3. *Звідолення за 1921 рік.* — Берлін : Вид. Укр. молоді, 1923. — 76 с.
4. *Звідолення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1923 рік (з нагоди п'ятирічного існування Академії 1918—1924).* — К. : [б. в.], 1924. — 166 с.
5. *Звідолення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1924 рік.* — К. : [б. в.], 1925. — 92 с.
6. *Звідолення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1926 рік.* — К. : [б. в.], 1927. — 132 с.
7. *Звідолення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1927 рік.* — К. : [б. в.], 1928. — 146 с.
8. ІМФЕ. — Ф. 13, № 4, 16 арк.
8. ІМФЕ. — Ф. 43, № 32, 300 арк.
9. ІМФЕ. — Ф. 43, № 110, 18 арк.
10. ІМФЕ. — Ф. 43, № 113, 5 арк.
11. ІМФЕ. — Ф. 43, № 113а, 12 арк.
12. ІМФЕ. — Ф. 43, № 138, 20 арк.
13. ІМФЕ. — Ф. 43, № 139, 4 арк.
14. ІМФЕ. — Ф. 43, № 140, 10 арк.
15. ІМФЕ. — Ф. 43, № 141, 4 арк.
16. ІМФЕ. — Ф. 43, № 162, 45 арк.
17. ІМФЕ. — Ф. 43, № 451, 43 арк.
18. ІМФЕ. — Ф. 43, № 477, 22 арк.
19. ІМФЕ. — Ф. 43-1, № 34, 12 арк.
20. ІМФЕ. — Ф. 44, № 2, 2 арк.
21. ІР НБУВ. — Ф. 1, № 26205, 2 арк.
22. ІР НБУВ. — Ф. 1, № 26210, 16 арк.
23. ІР НБУВ. — Ф. 1, № 26217, 1 арк.
24. ІР НБУВ. — Ф. 1, № 26243, 3 арк.
25. ІР НБУВ. — Ф. 1, № 26249, 2 арк.
26. ІР НБУВ. — Ф. 1, № 26250, 1 арк.
27. ІР НБУВ. — Ф. 1, № 26264, 1 арк.
28. ІР НБУВ. — Ф. 1, № 26305, 1 арк.
29. ІР НБУВ. — Ф. 1, № 26310, 1 арк.
30. ІР НБУВ. — Ф. 1, № 26320, 1 арк.
31. ІР НБУВ. — Ф. 1, № 26328, 1 арк.
32. ІР НБУВ. — Ф. 1, № 26353, 1 арк.
33. ІР НБУВ. — Ф. X, № 2322—3225, 130 арк.
34. ІР НБУВ. — Ф. X, № 12646, 3 арк.
35. ІР НБУВ. — Ф. X, № 12647, 1 арк.
36. ІР НБУВ. — Ф. X, № 18687, 8 арк.
37. ІР НБУВ. — Ф. X, № 31411, 3 арк.
38. *Коротке звідолення про діяльність ВУАН за 1928 рік // Вісті ВУАН.* — 1929. — № 3/4. — С. 13—18.
39. *Коротке звідолення про діяльність Української Академії наук 1919—1924 рр.* — К. : [б. в.], 1925. — 34 с.
40. *Скрипник Г. А.* Етнографічні музеї України / Г. А. Скрипник. — К. : Наук. думка, 1989. — 321 с.
41. *Теодорович А. Ю.* Історико-краснавча діяльність установ історичного профілю Всеукраїнської академії наук в 20-х роках ХХ століття : дис. канд. іст. наук / А. Ю. Теодорович : Переяслав-Хмельницький пед. ін-т імені Г. С. Сковороди. — Переяслав-Хмельницький, 2002. — 254 с.
42. *Тиндик В.* До історії формування етнографічної колекції НМІУ: матеріали Музею антропології та етнології імені Хв. Вовка у збірці музею / В. Тиндик // Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи : матеріали ювілейної міжнар. наук.-практ. конф. / Нац. музей історії України. — К., 1999. — С. 117—119.
43. *Франко О. О.* Федір Вовк — вчений і громадський діяч / О. О. Франко ; Львів. нац. ун-т імені І. Франка. — К. : В-во Європ. ун-ту, 2000. — 378 с.
44. ЦДАВО України. — Ф. 166, оп. 4, № 244, 375 арк.
45. ЦДАВО України. — Ф. 166, оп. 4, № 245, 136 арк.
46. ЦДАВО України. — Ф. 166, оп. 7, № 562, 83 арк.
47. ЦДАГО. — Ф. 263, оп. 1, № 65995, к. 1890, 46 арк.